

Зоран Ранковић

Универзитет у Београду – Православни богословски факултет, Београд

Међународни центар за православне студије, Ниш – Србија

e-mail: zrankovic@bfspc.bg.ac.rs

О НЕКИМ МАЛО ПОЗНАТИМ ЛИТУРГИЈСКИМ И КЊИЖЕВНИМ САСТАВИМА У СРПСКОСЛОВЕНСКОЈ РУКОПИСНОЈ ТРАДИЦИЈИ

Апстракт: Предмет овога рада¹ су до сада непримећени кратки састави оригиналне српске средњовековне књижевности. Једна целина, састављена од неколико тропара, исписана је у рукопису бр. 6 Библиотеке Српске Патријаршије, а особени тропар Светоме Сави налази се у рукопису Националне библиотеке Аустрије под сигнатуром Cod. Slav. 57. Циљ овога рада је да укаже на садржину ових књижевних састава, као и на литургијско-богословске околности њиховога настанка. На основу анализе закључује се да су поједини састави сложени из већ постојећих.

Кључне речи: српскословенски језик, српска средњовековна књижевност, литургија, свети Симеон, свети Сава, свети Арсеније, Доментијан, Библиотека Српске Патријаршије, Аустријска национална библиотека.

Српска хагиографска и литургијска књижевност, чији почети сежу у прве године XIII века, представља део широког корпуса хагиографске и литургијске литературе источног хришћанства. Житија светих Срба и литургијски текстови којима се они прослављају настајали су под утицајем византијских узора и на своје историјском путу, који је трајао више од четири века, негде до средине XVII века, пролазили су кроз различите стадијуме. Стога је сваки средњовековни рукопис на изванредан начин уникат и зато од непроцењиве важности. У њему се често налазе подаци, непосредно или посредно, значајни за целокупну духовно–културну прошлост српскога народа. Својом садржином он често одражава актуелне историјске тренутке, духовна врења и перцепирања културних достигнућа. У мноштву брижљиво исписаних листова, стрпљив и упоран истраживач акрибичном анализом може наћи много више података него што у први мах и мисли. Српски средњовековни рукописи, будући да нису још сви детаљно истражени и обрађени, вероватно садрже „непримећене преписе, нове редакције познатих дела, па чак и непознате саставе оригиналне српске средњовековне књижевности“².

У овоме раду указаћу на особене богослужбене текстове посведочене у српским рукописним изворима. У једном рукописној *Стихологији* која је похрањена у

1 Овај рад је настао у оквиру пројекта бр. 179078 („Српска теологија у двадесетом веку: фундаменталне претпоставке теолошких дисциплина у европском контексту – историјска и савремена перспектива“), који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

2 Убипарип, Тријић 2010, 51.

Библиотеци Српске Патријаршије исписан је текст којим се прослављају свети Симеон Немања, Свети Сава и свети Арсеније Сремац, а у Доментијановом делу *Житија светог Симеона и Светога Саве* који се налази у Аустријској националној библиотеци у Бечу исписан је особени тропар Светоме Сави. Уз приређено издање ових богослужбено–књижевних текстова стоји коментар који се односи како на рукописе у којима се састави налазе тако и на сам текст датих састава.

У Библиотеци Српске Патријаршије под бројем 6 (БСП 6) чува се рукописна *Стихологија*, исписана око 1630. године.³ Рукописна књига исписана је на папиру, има II + 107 листова величине 140 x 95 мм, величина текста је 100-105 x 60-63 мм, слова су ситна, величине 1-2 мм. Рукопис има почетак и крај. Корице су од картона који је пресвучен кожом орнаментираном геометријско–флоралним украсима. Текст је исписан полууставним писмом са појединим брзописним словима, осим л. 9а-40б и 53б-55б који су исписани брзописом. Основни текст исписан је мастилом црне боје, а заглавља и иницијална слова цинобером. Неисписани су листови: 78б, 80а-81б, 96а-97а и 106б-107б. Кодекс је исписан српскословенским језиком, а правопис је ресавски, ненормализован.

Засебно посматран, БСП 6 представља зборник литургијских састава. Ради прецизнијег увида у садржину рукописне књиге, савременим језиком наводим саставе којима претходи податак о страницама, с тежиштем на регистровању свих састава.

- л. 1а: начело Литургије (блажена);
- л. 4а: богородични тропари на осам гласова;
- л. 6б: припеви на празнике Господње и великих светих;
- л. 9б: песме Мојсијеве које се певају у недељу и на празнике;
- л. 12б: катавасија на Цвети;
- л. 15а: канон Распећу Господњем;
- л. 19а: канон у свету велику недељу Пасхе;
- л. 25а: псалми избрани;
- л. 32а: припеви празницима избраним на полијелеју;
- л. 33а: ирмоси канона на осам гласова;
- л. 39а: полијелејни псалам;
- л. 41а: славске стихире празницима нарочитим Господњим, Богородичиним и другим светим преко године;
- л. 68б: васкрсни богородични тропари на осам гласова;
- л. 70б: светилни и јеванђелске стихире;
- л. 79а: тропари над кољивом уснулима;
- л. 82а: молитва с умилењем Пресветој Богородици, Димитрија Кантакузина;
- л. 90а: о житији сиреч опшченији и раздрешенији;
- л. 91а: о канонима дневним, како се поју октоих и минеј;
- л. 92б: о двоје светих;
- л. 94б: о светоме који има агрипнију у недељу;
- л. 95б: достојна тројици светих;
- л. 97б: херувика на Страсну суботу;
- л. 98а: одговарање на грчком језику на Литургији св. Јована Златоустог и Василија Великога;
- л. 101б: причасни избраним празницима на грчком језику;
- л. 103а: канон Светим Оцима, твореније кир Григорија Синаита (нема завршетка);

---

³ Ранковић et al 2012, 34.

л. 104а: дисциплинска правила (без почетка).

Може се претпоставити да се књига, с обзиром на њену садржину, често користила у богослужењу. У том контексту, по моме мишљењу, треба гледати и на саставе исписане на л. 94б, од којих први изворно има наслов *Достонна тремъ свѣтителѣмъ*], други – исписан одмах испод првог текста – носи наслов *Свѣт(о)мъ николѣ достонна*, а трећи састав – у част Пресвете Богородице – исписан је без икаквог заглавља испод Достојна светоме Николи. На поменутом листу исписане су само ове три богослужбене химне, чинећи тако посебну целину.

Текст под насловом *Достојна тројици свѣтитеља* садржи литургијско прослављање (вѣ пѣснѣхъ добродѣлнихъ] вѣси да вѣсхвалимъ) преподобног Симеона мироточивога, Саве чудотворца и свѣтитеља Арсенија.⁴ Овај тропар је, највероватније, састављен по узору на светилян из службе Тројици Свѣтитеља: Василију Великом, Григорију Богослову и Јовану Златоустом. Из овога светиљна преузет је први стих (Трѣ свѣтѣтѣлѣмъ свѣтоздрнѣ), као и позив на прославу свѣтих глагољским обликом вѣсхвалимъ.

Други тропар, *Достојна светом Николи*, преузет је из његове Службе (6. децембар), из седална по полијелеју, глас пети, скраћивањем текста наведеног седална и изменом самога завршетка.

Последњи текст, похвала Богородици, представља преузети први тропар шестога гласа са чина Малог освећења воде а налази се одмах после 50. псалма.

Можда је састављач ових текстова – или састављачи, а писар БСП 6 само преузео из предлошка или више извора – узимао оно што је њему било познато и најближе из богослужбеног живота, па је прерадио онако како му је, и за коју намену, одговарало, уметао друга имена или једноставно скраћивао или пак комбиновао разне начине којима је стварао нови богослужбени текст. Овакав, слободнији, однос према богослужбеном тексту није било нешто необично у српском средњовековљу. Примера ради, особени однос химнографа јавља се према *параклису*. У новијем раду о новопронађеном параклису светоме Симеону и Светоме Сави даје се закључак: „Поетика параклиса дозвољава песничку слободу у виду избора тропара и њиховог комбиновања у нову песничку целину. Он не „обавезује“ као служба светоме. Када се јави посебна потреба да се једном свѣтитељу поје параклис, на било ком месту, у било које време, химнограф не мора да саставља нове стихире и тропаре. Он може да их преузме из састава који су већ у богослужбеној употреби (служба, па и већ постојећи параклис)“.⁵

Тропару у БСП 6 су можда део једне богослужбене целине којом су се прослављала три српска света – Симеон, Сава и Арсеније, свети Николај Мирликијски чудотворац – један од најпоштованијих свѣтих у хришћанској цркви, а тропаром Богородици завршава се сваки сегмент богослужбене целине.

У рукописној збирци Аустријске националне библиотеке у Бечу под бројем 57 (Cod. Slav. 57) чува се кодекс са насловом *Житија светог Симеона и светог Саве од Доментијана*. Кодекс исписан у XVI веку,⁶ на хартији, има 338 листова величине 215 x 155 мм, текст обима 155 x 95 мм, слова крупна, величине 3 мм. Основни текст има почетак и крај. Текст је исписан лепим полууставним писмом, словни облици су исправни, уједначени и указују да их је писао образован писар. Основни текст је

4 О значењу термина *свѣтитељ* у српској богослужбеној и књижевној употреби в. Ранковић 2009, 124.

5 Убипарип, Тријић 2010, 60.

6 Birkfellner 1975, 244-246.

исписан мастилом црне боје, а заглавља и иницијална слова цинобером. Језик рукописне књиге је српскословенски, правопис је ресавски, ненормализован.⁷ Испред гласа *ј* гдекад је исписано *и* (прикѣша, прикѣ), што је, можда, нехотице преузето из предлошка. Јавља се обележавање групе *ѣа* на начин који је својствен најстаријем српском правопису, ослоњеном на глагољички систем ((вѣ)тынѣ – домоу твоѣмоу под(о)баѣтѣ (вѣ)тынѣ г(оспод)и вѣ дѣготѣ д(ѣ)нѣ). Среће се *з* на свом етимолошком месту (кнезы), али и интерференција са *з* (ползы). У морфологији се јављају облички завршеци карактеристични за народни језик: локатив сингулара придевске промене с наставком - *ом* (вѣ(вѣ)тоѣмъ гради, о шѣствѣи морскоѣмъ), заменички облици *кон* и *кою* (кон ли поутѣ тако вѣдѣюби, кою похвалоу вѣдѣюжѣмъ тебѣ принести). Завршетак именичког генитива плурала на - *ыхъ* (о безбожныхъ(ѣ) гсцарыхъ(ѣ)) може бити и омашка по аналогији с придевским завршетком. На основу записа закључује се да је кодекс некада припадао манастиру Дечани.⁸

Кодекс представља, како и сам његов наслов упућује, зборник са Доментијановим животописима светога Симеона Немање и Светога Саве. И овде савременим језиком наводим саставе којима претходи податак о страницама.

л. 1а: житије преподобног Симеона;

л. 123а: житије Светога Саве;

л. 338б: тропар Светоме Сави (текст се прекида на крају листа).

У овом рукописном кодексу пажњу је привукао састав под насловом троп(аръ) (вѣ)т(а)го архієра. савы. Он је исписан након *Житија светога Саве*, одвојен од текста животописа једноставном украсном траком. Текст тропара прелази на наредни лист, који је истргнут, а са њим је изгубљен и део ове богослужбене химне. Овоме тропару првом српском архиепископу нисам пронашао узора у mineјским службама некое светоме, те може бити да је то „оригинално“ твореније можда и из времена преписа кодекса. Ђура Даничић у издању житија светога Симеона и Светога Саве на основу Cod. Slav. 57 не помиње ништа о постојању овога тропара, иако наводи запис који се налази на истом листу и то на доњој маргини, испод тропара Светоме Сави.

Поред начелног разматрања о месту ових састава у оквиру зборника у којима се налазе, треба указати и на литургијско-богословске околности њиховога настанка. Јер, три прва састава, *Достојна*, исписана посебно, без јасног одређења које су црквене службе или акултије сегмент, можда указују на то да ипак једној богослужбеној целини припадају. У богослужбеном животу Српске цркве још од доба краља Милутина постојала је пракса спајања два култа – светих Симеона и Саве – у једну прославну целину а на подстицај хиландарске средине. Већ у Теодосијевом *Житију Светога Саве* образложено је, како је у науци примећено, суштинско и функционално јединство здруженог култа. Свети Сава чудотворењем омогућује спасење народу свога отачаства, а Симеон дела као мироточац, њихове заједничке молитве доносе „благочашће вере“ по читавој српској земљи, они делују заједнички у основном задатку спасавања отачаства.⁹ Као „двојица света“ рода српскога, Симеон и Сава се прослављају и после слома царства, у заједничким песмама и преко спојених култова постали су темељ идеологије државе и цркве.¹⁰ Почев од успостављања Пећке патријаршије, патријарси и црквени великодостојници на разне начине старали су се да се успостави веза с прошлошћу па тако и обједињавањем и јачањем култова локалних светих на читавом пространству

7 О неким елементима језика овога кодекса в. Даничић 1865, XI-XVIII.

8 Birkfellner 1975, 245.

9 Марјановић-Душанић 2004, 236-242.

10 Марјановић-Душанић 2004, 247-248.

Патријаршије.¹¹ А ту долази до изражаја улога књижевне традиције и богослужбеног предања. Стварање црквене поезије освештано је црквеном употребом, црквени химнограф опонаша и цитира тражећи нову фигуру или реч, али увек у оквирима устаљеног песничког црквеног предања.¹² Састави у БСП 6 и Cod. Slav. 57 јесу, по моме мишљењу, веома речити примери. Они су имали своје место у богослужбеном поретку, јер црквена служба која делује јединствено, као „из комада“, заправо је склад постигнут хармонизовањем многобројних делова, у особеном поретку и ритму.¹³ *Достојна и тропар Светоме Сави* имали су своје место у том животу у Цркви литургијским ритмом.

У прилогу доносим препис анализираних састава. Приликом приређивана текста држао сам се следећих принципа: скраћене речи разрешене су тако што су изостављени делови стављани у обле заграде уколико је таква реч обележена титлом, а у угласте заграде ако титла над њима не постоји. Натписана слова спуштана су у ред на одговарајуће место. Задржана је изворна интерпункција. Велика слова исписивана су на местима где постоје у рукопису.

Литература

Birkfellner, Gerhard (1975): *Glagolitische und kyrillische Handschriften in Österreich*, Wien: Österreichischen Akademie der Wissenschaften.

Богдановић, Димитрије (1997): *Византијски књижевни канон у српским службама средњег века*. Студије из српске средњовековне књижевности. Избор и предговор Татјана Суботин-Голубовић, Београд: Српска књижевна задруга, 234-262.

Богдановић, Димитрије (1997а): *Литургијски ритам старе српске књижевности*. Студије из српске средњовековне књижевности. Избор и предговор Татјана Суботин-Голубовић, Београд: Српска књижевна задруга, 263-272.

Даничић, Ђуро (1865): *Живот светог Симеона и светог Саве*, У Биограду: у државној штампарији.

Марјановић-Душанић, Смиља (2004): *Молитве светих Симеона и Саве у владарском програму краља Милутина*, Зборник радова византолошког института, 41, 235-250.

Ранковић, Зоран/ Вукашиновић, Владимир/ Станковић, Радоман (2012): *Инвентар рукописа Библиотеке Српске Патријаршије*, Београд: Библиотека Српске Патријаршије; Београд: Службени гласник.

Ранковић, Зоран (2009): *Узрасти светог Саве*, Стил, 8, 119-126.

Тодић, Бранислав (2002): *Српски и балкански светитељи на фрескама XVI века у Студеници*. Словенско средњовековно наслеђе. Уредници Зорица Витић, Томислав Јовановић, Ирена Шпадијер, Београд: Чигоја штампа, 653-664.

Убипарип, Миланка / Тријић, Владан (2010): *Непознати параклис светоме Симеону и светитељу Сави*, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, књ. LXXVI, 49-79.

---

11 Тодић 2002, 653-663.

12 Богдановић 1997, 234-244.

13 Богдановић 1997а, 263-272.

Прилог:

БСП 6, око 1630, л. 94а

Достонна тредь с(ве)тителиѣм[ь]. глас[ь], ѿ.

Трїе свѣтланикы свѣтозарнїе. пр[е]п[о]д[о]бныи и б(о)гоносныи о(т)це наше и оучителе. сѣмьсона
иже въ пр[е]п[о]д[о]бных[ь] мѣроточа. и савъ чудотворца, съ арсенїемъ с(ве)т(н)телиѣм[ь]. иже въ пѣснѣхъ
доброгласных[ь] вѣси да въсхваляемъ:--

С(ве)т(о)мъ николаѣ достонна:--

Иже въ іерархо чудотворца, и въ бѣдах[ь] непобѣдима помощника. иже ѿ м(а)терна.
въсеос(ве)щеннаго николае вѣси да въсхваляемъ:--

Иже радость ѿ агг(е)ла прїемши и рождыши зиждителя своего, д(ѣ)во спаси тебе
величающїих[ь]:--

Cod. Slav. 57, XVI век, л. 338б

троп(арь) с(ве)т(а)го архїереа. савы, гл(а)с(ь) ,ѿ.

Правую вѣрою просвѣтѣв' се. и срьд[ь]гнѣю любовїю раждег' се. и естъствои[ь] бестрастном[ь]
просвѣщ' се. и чистотою възвнш' се. послѣдова хр(н)ствъ. все бл(а)гоч(стї)ю наоучилъ еси. и свое о(т)ч(ь)ство
с(ве)тыи м(о)л(н)твами просвѣтилъ еси. с(ве)т(н)телиѣмъ <...>

Zoran Ranković

**ON SOME LITTLE-KNOWN LITURGICAL AND LITERARY COMPOSITIONS
IN THE SERBIAN SLAVONIC MANUSCRIPT TRADITION**

The subject of this paper are the so far unnoticed short compositions of the original Serbian medieval literature. One whole, composed of several troparia, was written in manuscript no. 6 of the Library of the Serbian Patriarchate, and a special troparion to St. Sava is found in the manuscript of the National Library of Austria under the signature Cod. Slav. 57. The aim of this paper is to point to the content of these literary compositions, as well as to the liturgical-theological circumstances of their creation. Based on the analysis, it is concluded that some of the compositions were composed of the existing ones.

